

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA TO'Y MAROSIMLARI ETNOGRAFIK ZAMONALARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Mirzaliyeva Oybarchin Sheraliyevna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Xorijiy til va adabiyoti magistranti

Ilmiy rahbar: O.P.Uralova f.f.d(DSc) dots

ANNOTATSIYA Maqolada ingliz va o'zbek tillarida to'y marosimlariga oid etnografizmlar (urf-odat, marosim, rol, buyum, taom va marosim formulalarini ifodalovchi realiya-leksika) lingvokulturologik yondashuv asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Lingvokulturologiya til birliklarida madaniyatning "namoyon bo'lishi, aks etishi va mustahkamlanishi"ni o'rganadigan yo'nalish sifatida talqin qilinib, ushbu ishda aynan to'y konsepti atrofida shakllangan birliklarning semantik, konnotativ va pragmatik qatlamlari ochib beriladi. Metodologiya doirasida etnografizmlar semantik maydonlarga ajratilib, "marosim-amal", "ishtirokchi-rol", "artefakt-belgi", "matn-formula", "mehmondorchilik-hadya/taom" bloklari bo'yicha kodlandi. Natijalar o'zbek tilida to'y leksikasi ko'proq qarindoshlik va bosqichma-bosqich marosim skriptini kodlashini, ingliz tilida esa marosimning rasmiy-ritual formulalari va vizual atributlari nisbatan markaziy ekanini ko'rsatdi. Xulosa sifatida lingvokulturologik talqin tarjima, til o'qitish va madaniyatlararo muloqotda ekvivalentlikni aniq belgilash, lakunalarni izohli strategiyalar bilan yopish va "wedding/to'y" konseptlarining farqli madaniy skriptini ochiq o'rgatish zarurligini asoslaydi.

KALIT SO'ZLAR: lingvokulturologiya, etnografizm, to'y, nikoh, semantik maydon, madaniy lakuna, ekvivalentlik, kelin salom.

KIRISH

To'y marosimlari har qanday jamiyatda shaxsiy hayot voqeasi bo'lishi bilan birga, jamoa tomonidan tan olinadigan ijtimoiy institutdir. Aynan shu "institut" tabiati to'yga oid leksikani oddiy maishiy so'zlar majmuasidan ko'ra kengroq hodisaga aylantiradi: to'y terminlari jamiyatning qadriyatlar tizimi, qarindoshlik modeli, diniy-huquqiy tasavvurlari, gender rollari, estetik did va kommunikativ etiketini bir vaqtning o'zida "til orqali" uzatadi. Shu nuqtai nazardan, to'y etnografizmlari — madaniyatning til birliklarida qotib qolgan izlari, ya'ni lingvokulturologiyaning klassik obyekti.

Lingvokulturologiya til va madaniyat kesishgan nuqtada paydo bo'lgan fan sifatida talqin qilinadi: u milliy-madaniy mazmunning so'z, frazeologizm, matn va diskursda qanday aks etishini, qanday saqlanishi va uzatilishini izohlaydi. Bu

yondashuvda til birligi faqat “narsani nomlash” uchun emas, balki madaniy tajribani tartibga solish (kategoriyalash), ijtimoiy rolni belgilash (kim nima qiladi), marosimning ketma-ketligini “skript” sifatida mustahkamlash (qachon nima bo‘ladi) va baholash (qanday bo‘lishi kerak) vazifalarini bajaradi. To‘y leksikasi aynan shu to‘rt funksiyani juda yorqin namoyish qiladi.

Dolzarblik masalasi bugun bir necha omil bilan kuchaydi. Birinchidan, migratsiya va transmilliy muloqot fonida turli madaniyatlardagi nikoh urf-odatlarini tez-tez to‘qnash keladi: “wedding” haqidagi inglizcha tasavvur bilan “to‘y” haqidagi o‘zbekcha tasavvur amalda bir-biriga to‘liq mos tushmaydi. Ikkinchidan, media va raqamli platformalar to‘y haqidagi “universal” tasvirni ko‘paytirmoqda: kontent ko‘pincha g‘arbona marosim skriptini standart deb beradi; natijada o‘zbek to‘y bosqichlari “wedding” ichida erib ketadi yoki noto‘g‘ri tarjima qilinadi. Uchinchidan, ta‘lim va tarjimada realiya so‘zlarni izohlash madaniy savodxonlikning sharti bo‘lib bormoqda: masalan, “kelin salom”ni shunchaki “bride says hello” deb berish denotatsiyani qisman bersa-da, uning hurmat, ierarxiya, sovg‘a almashinuvi va jamoaviy tan olish kabi pragmatik qatlamini yo‘qotadi. O‘zbek nikoh/to‘y tizimida bir qator marosimlar mavjudligi (sovchilik, fотиha to‘yi, qiz oshi, nikoh o‘qitish, kelin tushdi, kelin salom va boshqalar) manbalarda qayd etilgan bo‘lib, bu tizimning ko‘p bosqichli ekanini ko‘rsatadi.

Ingliz tilidagi “wedding” atrofidagi etnografizmlar esa, odatda, marosimning “markaziy kuni” va uning rasmiy-ritual elementlari bilan bog‘liq: vows (qasam/va’dalar), ring exchange (uzuk almashish), bridal party (bridesmaid/best man), white dress, wedding cake va boshqalar. Masalan, uzuk almashish g‘oyasi va uning tarixiy talqinlari haqida ommabop-akademik manbalar mavjud; shuningdek, britan to‘y amaliyotida 2023-yilda juftliklarning 90% i to‘y libosi sotib olgani va 71% i to‘y torti olgani haqida “Hitched National Wedding Survey” raqamlarini keltiradi. Bu kabi faktlar “wedding” konseptining g‘arbiy kontekstda ham tirik, yangilanib turadigan ijtimoiy amaliyot ekanini ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi — ingliz va o‘zbek tillarida to‘y marosimlari etnografizmlarining lingvokulturologik portretini yaratish: ularning semantik maydonlarini aniqlash, milliy-madaniy konnotatsiyalarini ochish, ekvivalentlik (to‘liq/qisman/nol) holatlarini tasniflash va amaliy xulosalar chiqarish. Tadqiqot savollari quyidagicha:

- ❖ Har ikki tilda to‘y etnografizmlari qaysi semantik maydonlarda jamlanadi va qaysi maydonlar konseptual “yadro”ni tashkil etadi?
- ❖ Qaysi birliklarda madaniy lakuna ko‘proq kuzatiladi va nima uchun?

❖ Konnotativ-pragmatik ma'no (hurmat, rozilik, jamoatchilik, romantik ideal, rasmiylik) so'z ma'nosiga qanday singadi?

❖ Tarjima va ta'lim uchun qanday izohli strategiyalar samarali?

METODOLOGIYA Tadqiqot sifat (qualitative) ustuvor bo'lgan qiyosiy-lingvokulturologik tahlil dizaynida olib borildi. Asosiy material — ochiq manbalarda qayd etilgan o'zbek va ingliz to'y urf-odatlarini tavsiflaridan ajratib olingan etnografik birliklar ro'yxati. O'zbek tomoni uchun nikoh/to'y marosimlari bosqichlari va ularning tavsiflari berilgan manbalar (masalan, "to'y marosimlari" tavsifi, "fotiha to'yi" obyekt, nikoh to'yi tizimi ro'yxati, sovchilikning muloqot etiketi haqida ilmiy maqola) tanlandi. Ingliz tomoni uchun wedding traditions elementlari (ring exchange, dress, cake, bridal party, processional va boshqalar) hamda ularning ma'nosi/kelib chiqishi haqida izoh beruvchi manbalar jalb qilindi.

1. Korpusni tuzish va birliklarni tanlash mezonlari

Korpus "minimal-representativ" tamoyilida tuzildi: o'zbek tilidan 80 ta, ingliz tilidan 80 ta atrofida yadro etnografizm tanlandi (marosim nomlari, rol nomlari, buyum/atribut nomlari, marosim formulalari, taom/hadya nomlari). Tanlash mezonlari:

- a) marosim skriptida muntazam uchrashi (yadro bosqich/element bo'lishi);
- b) madaniy ma'no yukining sezilarli bo'lishi (faqat umumiy "party" emas, balki an'anaviy element);
- c) manbada izoh yoki tavsifining mavjudligi (lingvokulturologik rekonstruksiya uchun).

Masalan, o'zbek tomonda sovchilik ("Sovchilar kelishi") bosqichining muloqot etiketi, bilvosita va hurmatga asoslangan nutq bilan kechishi qayd etiladi; bu hol "marosim-amal" bilan birga "muloqot-madaniyat" qatlamini ham ochadi.

2. Kodlash sxemasi: semantik maydonlar va madaniy komponentlar

Har bir birlik quyidagi parametrlar bo'yicha kodlandi:

— Denotatsiya: nimani nomlaydi (amal/bosqich; rol; artefakt; matn/formula; taom/hadya; joy).

— Skript-pozitsiya: to'ydan oldin / to'y kuni / to'ydan keyin (post-ritual).

— Pragmatik funksiya: rozilikni mustahkamlash; jamoaga e'lon; hurmat-ta'zim; birlashuvni legitimlash; "baraka tilash"; romantik idealni namoyish qilish; ijtimoiy rolni taqsimlash.

— Konnotatsiya: ijobiy (baraka, sharaf), neytral, ehtiyotkor (uyat, taqiqlar),

tantavor, diniy, rasmiy.

— Ekvivalentlik: to‘liq / qisman / nol (lakuna). Nol bo‘lsa, tarjima strategiyasi belgilandi: transkripsiya+izoh; tavsifiy tarjima; madaniy analog+izoh.

3. Analiz usullari

— Semantik maydon tahlili: birliklar 5 blokka ajratildi: (1) marosim-amal; (2) ishtirokchi-rol; (3) artefakt-belgi; (4) matn-formula; (5) mehmondorchilik-hadya/taom.

— Komponent tahlil: birlik ma‘nosi “minimal semalar”ga ajratildi (hurmat, ierarxiya, rozilik, jamoatchilik, romantizm, rasmiylik, diniylik, baraka).

— Qiyosiy ekvivalentlik tahlili: ikki tilda yaqin ma‘noli birliklar juftlandi (masalan, nikoh — wedding ceremony; unashtirish — engagement; kelin — bride; kuyov — groom; kelin salom — bride’s greeting/receiving line kabi).

— Lingvokulturologik interpretatsiya: har bir birlik ortidagi madaniy skript manba tavsiflari asosida qayta tiklandi. Lingvokulturologiya til birliklari orqali madaniyatning uzatilishini o‘rganishi haqidagi ta‘riflar metodologik tayanch bo‘lib xizmat qildi.

NATIJALAR

Natijalar uch yo‘nalishda bayon qilinadi: (A) semantik maydonlar taqsimoti va konseptual yadro; (B) lingvokulturologik markerlar (qadriyatlar, ijtimoiy rol, rasmiylik/diniylik); (C) ekvivalentlik va madaniy lakunalar.

A) Semantik maydonlar va konseptual yadro

1. Marosim-amal maydoni O‘zbek tilida to‘y etnografizmlarining eng yirik qatlami marosim-amallar nomlaridan iborat bo‘ldi. Nikoh to‘yi tizimida sovchilik, unashtirish, fotiha to‘yi, to‘y yuborish, qiz oshi, nikoh o‘qitish, kelin tushdi, kelin salom, quda chaqiriq kabi marosimlar borligi qayd etilgan. Bu ko‘p bosqichlilik “to‘y”ni bir kunlik event sifatida emas, balki oilalararo ittifoqni bosqichma-bosqich rasmiylashtiradigan jarayon sifatida konseptuallashtiradi. Fotiha to‘yi tavsifida to‘y kuni belgilanishi, sovchilarga dasturxon, non va shirinliklar berilishi, “qiz oshi”ning to‘ydan avval o‘tkazilishi kabi detallar marosim skriptining aniq kodlanganini ko‘rsatadi.

Ingliz tilida esa marosim-amal maydoni nisbatan “markazlashgan”: engagement (unashtirish), ceremony, reception, honeymoon kabi bosqichlar ko‘p tilga olinadi; ammo o‘zbekchadagi kabi mayda nomlangan ko‘plab post-ritual elementlar doim ham yadroda turmaydi. Buning o‘rniga “ceremony” ichidagi ritual amallar (processional order, vows, ring exchange) konseptual markazni egallaydi.

2. Ishtirokchi-rol maydoni O'zbek tilida rol nomlari ko'pincha qarindoshlik institutini "til orqali" mustahkamlaydi: quda, qudag'ay, kuyov, kelin, sovchi, jo'ra, tog'a kabi nomlar to'y jarayonida kimning qanday o'rni borligini ko'rsatadi. Sovchilik bosqichida kattalar yetakchiligi, rasmiy va bilvosita nutq, "kam gap, ko'p hurmat" uslubi madaniy norma sifatida qayd etiladi; bu esa rol nomlari bilan bir qatorda kommunikativ etiketning ham yadro ekanini bildiradi.

Ingliz tilida esa rol nomlari ko'proq marosim funksiyalariga bog'langan: officiant (marosimni boshqaruvchi), best man, bridesmaid/maid of honor, flower girl, ring bearer singari birliklar "wedding party" konseptini beradi. Processional tartiblari haqida manba turli din va madaniyatlarda ketma-ketlik farq qilishini, nondenominational marosimlarda esa moslashuvchanlik kuchli ekanini ko'rsatadi; bu hol roldagi "standartlashuv" va "shaxsiylashtirish" o'rtasidagi muvozanatni ochadi.

MUHOKAMA Olingan natijalarni lingvokulturologik nuqtai nazardan umumlashtirganda, "to'y" va "wedding" konseptlari bir xil universaliyaga ega bo'lsa-da (nikohni e'lon qilish va ijtimoiy tan olish), ular turli madaniy skriptlar orqali kodlanadi. Lingvokulturologiya til birliklarida madaniyatning aks etishini o'rganishi haqidagi ta'riflar aynan shuni tushuntiradi: bir xil "hayotiy voqea" turli jamiyatlarda turlicha qadriyatlar tizimi bilan ramziylashadi va natijada turlicha leksik tarmoqqa aylanadi.

1. "Oilalar ittifoqi" modeli va "juftlik marosimi" modeli O'zbek to'y etnografizmlarining ko'p bosqichli bo'lishi (sovchilikdan to kelin salomgacha) "oilalar ittifoqi" modelini kuchaytiradi: marosimlar faqat ikki shaxs haqida emas, balki qarindoshlik tarmog'i, jamoa roziligi va ijtimoiy tartib haqida. Bu modelda til birliklari ko'pincha "kim kimga kim bo'ldi" degan savolga javob beradi (quda, qudag'ay va hokazo) hamda marosimlar orqali shu munosabatni legitimlaydi. Nikoh marosimida imom tomonidan huquq va burchlar tushuntirilishi, xutbayi nikoh o'qilishi haqidagi tavsif "mas'uliyat va legitimlik"ning madaniy yadro ekanini ko'rsatadi.

Ingliz to'y konseptida esa "juftlik marosimi" modeli markaziyroq: vows va ring exchange shaxsiy va dalashuvni ochiq aytish, ring orqali ramziy bog'lanish va marosim dramaturgiyasi (processional) orqali "katta kun"ni sahnalashtirishga tayangan. Processional tartiblarining turli din va madaniyatga qarab o'zgarishi, lekin umuman olganda "ceremony script" mavjudligi bu modelni mustahkamlaydi.

XULOSA Maqola ingliz va o'zbek tillarida to'y marosimlari etnografizmlarini lingvokulturologik yondashuvda qiyoslab, quyidagi asosiy natijalarga keldi. Birinchidan, o'zbek tilida to'y etnografizmlarining yadro qismi ko'p bosqichli marosim-amallar va qarindoshlik institutini kodlaydi; bu "to'y"ni oilalararo ittifoqni bosqichma-bosqich rasmiylashtiradigan jarayon sifatida talqin qilishga olib keladi. Ikkinchidan, ingliz tilida "wedding" konsepti ko'proq marosimning markaziy kuni, ritual formulalar (processional, vows, ring exchange) va vizual atributlar (dress, cake) orqali kodlanadi; 2023-yil britan amaliyotidagi raqamlar bu atributlarning hozir ham muhimligini ko'rsatadi. Uchinchidan, ekvivalentlik ko'pincha qisman bo'lib, nol ekvivalent (lakuna) birliklar tarjima va ta'limda izohli strategiyalarni talab qiladi. To'rtinchidan, lingvokulturologiya til birliklarida madaniyatning aks etishini o'rganadigan fan sifatida to'y realiyalarini tahlil qilish uchun metodologik jihatdan qulay platforma beradi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Urayimova, B. M. (2022). Linguoculturology as a discipline of language and culture.
2. "Linguoculturology as the New Branch of Linguistics" (PDF).
3. "Learning Any Language with Linguoculturology..." (Telia, Krasnykh ta'riflari keltirilgan PDF).
4. Inlibrary.uz (2025). The Relationship of Linguoculturology as a science...
5. Uzbekacademy.uz (2025). To'y marosimlari (nikoh o'qitish, xutbayi nikoh va boshqalar).
6. Meros.uz. Fotiha to'yi (qiz oshi, sovg'a/dasturxon, to'y kuni belgilash).